

LA SECCIÓ DE CINEMA DEL PSUC DURANT LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA (1937-1938)

J. M. CAPARRÓS LERA, Universitat de Barcelona

Ja que el cinema és el mitjà de major propaganda de masses, hem de prendre'l en les nostres mans.

(STALIN, 1924)

El període de la Guerra Civil espanyola va ser un dels més fructífers per al cinema com mitjà de comunicació i propaganda, ja que els partits contendents van veure en el Setè Art un arma poderosa per a la difusió dels seus idearis i programes polítics.

Per això, igual que Govern republicà i el Comissariat de Propaganda de la Generalitat van crear departaments de cinema ¹, el recent constituït Partit Socialista Unificat de Catalunya (23 de juliol de 1936) va veure la necessitat de contar amb les pel·lícules com a mitjans d'influència ideològica i de propaganda política. Així s'encarregaria a diversos professionals la creació d'una secció de cinema.

La formació d'aquesta nova secció especialitzada va córrer a càrrec del grup d'operadors cinematogràfics denominat Cameramans al Servicio de la República: concretament, Alfonso Gimeno, Albert González Nicolau, Joaquín Lepiani i Rafael Roca, que ja havien

¹ Vegeu SALA NOGUER, Ramón. *El cine en la España Republicana durante la Guerra Civil (1936-1939)*. Bilbao: Mensajero, 1993; i CAPARRÓS LERA, Josep Maria i BIADIU CUADRENCH, Ramon. *Petita història del cinema de la Generalitat (1932-1939)*. Mataró: Robrenyo, 1978.

destacat amb el documental didàctic *Salvaguada del miliciano* ², realitzat per al Comité de Milicias Antifascistas.

Per tant, a fi de clarificar la existència i les activitats de la secció de cinema del PSUC, em vaig entrevistar en 1979 amb el llavors supervivent d'aquest equip de cameramans: el cineasta català Albert G. Nicolau, més conegut com Gasset ³, que durant la guerra fratricida també va treballar com operador i muntador en la productora Ediciones Antifascistas ⁴. Per aquest motiu, la història oral és aquí al servei de la recerca d'un tema bastant desconegut.

En la última trobada amb Gasset ⁵, em va desvincular la cèlebre entitat del PCE, Film Popular, del mateix Partit Socialista Unificat de Catalunya; doncs aquest li va encarregar, al costat dels seus citats col·legues Alfonso Gimeno, Joaquín Lepiani i Rafael Roca, la creació de la referida secció de cinema dins del Departament d'Agitació i Propaganda "Carlos Marx".

L'encàrrec va arribar a través del president de la UGT a Barcelona, Alfonso Gimeno (llavors aquesta central sindical a Catalunya estava vinculada al PSUC) ⁶, perquè organitzessin amb el guionista Joaquín Lepiani (membre també del PSUC) i Rafael Roca (que havia regit

² La primera realització de Cameramans al Servicio de la República –abans de treballar per al PSUC– va ser aquest curtmetratge desaparegut, el qual fou encarregat pel Casal del Metge de Barcelona, que dirigia l'escriptora Cecília A. Mantua. L'historiador Carlos Fernández Cuenca ho atribueix al cineasta anarquista Félix Marquet i al S.I.E. Films de Barcelona, el Sindicato de la Industria del Espectáculo de la CNT. Cf. FERNÁNDEZ CUENCA, Carlos. *La Guerra de España y el Cine*. Madrid: Editora Nacional, 1972, 2 vols.

³ Albert González Nicolau (Barcelona, 1906-2000) procedia d'una coneguda família teatral –els Gasset– i va ser descobert pel pioner Fructuós Gelabert, qui li apodó "Griffith". Després de col·laborar en Manufacturas Cinematográficas Julio Sans, marxa a Nova York en 1921 per a aprendre bé l'ofici. Regressa en 1923 i realitza tres curts per a empreses estrangeres. En 1929 emigra de nou als EUA, on obté el carnet de primer operador. A la seva volta a Catalunya, treballa en nombroses pel·lícules com cameraman i tècnic de laboratori, destacant com director d'un documental que li va encarregar el Partit Nacionalista Basc: *Euskadi* (1932). Operador i muntador en Ediciones Antifascistas, va treballar com realitzador per a altres empreses; es va exiliar fins a 1942, creant a França uns estudis cinematogràfics en el camp de refugiats catalans. La seva darrera realització va ser el primer episodi ("La mano cortada") del llargmetratge *Les aventures de Taxi Key* (1959).

⁴ Sobre aquesta empresa basc-barcelonina, he presentat fa poc un altra comunicació clarificadora, en el XI Congrés Internacional de l'Asociación Española de Historiadores del Cine (Còrdova, febrer de 2006).

⁵ Les entrevistes es van desenvolupar al setembre i octubre de 1979, abans de publicar la meua tesi doctoral sobre aquest apassionant període històric: CAPARRÓS LERA, J. M. *Arte y Política en el Cine de la República (1931-1939)*. Barcelona: Siete y Media/Universitat de Barcelona, 1981. Gasset sempre em va rebre amb un llaç, com els que portaven els militants de l'Estat Català.

⁶ Cal recordar aquí que el PSUC estava compost pels grups Partit Comunista de Catalunya, Unió Socialista de Catalunya, Federació Catalana del PSOE i Partit Català Proletari. A més, a casa nostra i durant la guerra civil, la UGT era de l'òrbita del Partit Socialista Unificat de Catalunya i no pas al Partido Socialista Obrero Español.

Acadèmies de cinema, com el propi Gasset) tal secció especialitzada. I amb la col·laboració dels seus citats col·legues, Albert G. Nicolau va poder portar a terme distintes produccions: la realització de documentals sobre l'Exèrcit Popular Regular de la República (dos d'ells en català) i una pel·lícula de partit que filmaria en Toulouse, París i Ginebra, després d'un frustrat viatge a la URSS.

Gasset també em va parlar d'altres col·laboradors d'aquesta secció de cinema: Amancio Martínez Pardo, copropietari d'Atracciones Apolo i membre destacat del PSUC, l'actor Lara – que va arribar a comandant–, l'operador Jaume Piquer o el realitzador Josep Maria Castellví, qui –al costat d'un tal Úbeda– va estar en la presó de Falset (els dos com presos de l'Espanya franquista); i d'un tal Pastor, que era el seu ajudant.

No obstant això, després dels tristament cèlebres Fets de Maig de 1937, va haver serioses divisions polítiques, degut a que els “socialistes unificats” –amb Joan Comorera al capdavant–, van abandonar en un primer moment el Govern català. Gasset em va comentar que tot això va repercutir greument en la secció de cinema, ja que Alfonso Gimeno es va marxar a la Dirección General de Carabineros; mentre ell va continuar treballant per a Ediciones Antifascistas, i Amancio M. Pardo s'emportà gran part del material cinematogràfic quan dins de l'esmentat Departament d'Agitació i Propaganda del PSUC es va produir una escissió ⁷.

Però abans ja havien realitzat conjuntament el documental de propaganda *L'Exèrcit del Poble neix*, el qual –segons les més recents investigacions ⁸– era una pel·lícula produïda per la Sección Cinematográfica del Ejército Popular Regular ⁹. Així mateix, altres realitzacions

⁷ Amancio Martínez Pardo va crear una nova empresa: Films Libertad. Veure SALA NOGUER, Ramón. *El cine en la España Republicana...*, op. cit., pp. 121-122.

⁸ AMO, Alfonso del (ed.). *Catálogo general del cine de la Guerra Civil*. Madrid: Càtedra/Filmoteca Española, 1996; i CRUSELLS, Magí. *La Guerra Civil española: Cine y propaganda*. 2^a ed. Barcelona: Ariel, 2003.

⁹ Fernández Cuenca ho titula en castellà i atribueix la seva producció al Grupo de Ejércitos (València), amb direcció i guió de Manuel Plaza. Cf. FERNÁNDEZ CUENCA, Carlos. *La Guerra de España...*, op. cit., vol. II, p. 813. Gasset em va insistir que era en català i amb la fitxa tècnico-artística que s'inclou en el meu annex filmogràfic, la qual difereix de la donada per Alfonso del Amo en el seu catàleg.

d'aquest grup de cineastes serien *Quan el camperol és soldat i el soldat és camperol*, que tractava sobre les relacions entre l'Exèrcit republicà i els agricultors ¹⁰; i *Las democracias occidentales contra los bombardeos de ciudades abiertas* –tal com em va confirmar el propi Gasset i es referia al film rodat en Toulouse, París i Ginebra–, que varen començar durant la primavera de 1937 amb material d'arxiu, però fou editat i distribuït l'any 1938 pel Consejo Obrero de CIFESA. En aquella ocasió, Rafael Roca –que marxaria al front– va ser substituït per Ramiro Aragonés.

Gasset va parlar-me també d'altre documental realitzat pel mateix equip: *A por los hechos: la juventud catalana se moviliza*. No obstant això, l'especialista Alfonso del Amo afirma que aquest títol és la segona part del referit *El Ejército del Pueblo nace*, que titula en castellà com *Primer Campo de Instrucción del Ejército Popular Regular*, segons la còpia conservada en la Filmoteca Española (Madrid).

Finalment, l'any 1938 el PSUC va produir el documental *Mujeres trabajadoras*, on s'evidenciava el treball femení en diverses activitats de Barcelona: supleixen als homes com empleades de tramvies, exerceixen funcions destacades en centres oficials i sindicals, s'esforcen en les fàbriques de material bèl·lic i confeccionen uniformes militars.

Amb tot, a partir de la creació i desenvolupament de Film Popular, aquesta entitat –la productora i distribuïdora oficial del PCE (que havia començat important pel·lícules estrangeres i, sobretot, de la Rússia de Stalin)– va monopolitzar pràcticament totes les realitzacions comunistes, i la secció de cinema del PSUC va desaparèixer com a tal.

¹⁰ L'historiador Magí Crusells comenta que fins i tot s'observa als militars en la Caserna Central d'Intendència de Barcelona, participant en les tasques de recollida de la collita. Veure el seu capítol "El cinema durant la Guerra Civil". En SOLÉ SABATÉ, Josep Maria i VILLARROYA, Joan (dirs.). *La Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*, vol. 3: *Catalunya, centre neuràlgic de la guerra*. Barcelona: Edicions 62, 2004, pp. 239-243.

Per acabar, incloem un annex filmogràfic, amb la relació dels cinc films que podem atribuir al Partit Socialista Unificat de Catalunya, durant el període 1937-1938, amb les corresponents fitxes tècnico-artístiques.

ANNEX: FILMOGRAFIA DEL PSUC

1937:

L'Exèrcit del Poble neix

Altres títols: *El Ejército del Pueblo nace. Primer Campo de Instrucción del Ejército Popular Regular; L'Armée du peuple naît*

Producció: Cameramans al Servicio de la República.

Direcció: Alfonso Gimeno.

Guió: Joaquín Lepiani.

Fotografia i muntatge: Albert G. Nicolau i Rafael Roca.

So: Francisco Gómez.

Duració: 32 minuts.

(Còpies en versió castellana i francesa conservades en Filmoteca Española, de Madrid).

A por los hechos: la juventud catalana se moviliza

Altre títol: *El Ejército del Pueblo nace (2ª part). Primer Campo de Instrucción del Ejército Popular Regular*

Producció: Cameramans al Servicio de la República.

Direcció, fotografia i muntatge: Alfonso Gimeno, Albert G. Nicolau, Rafael Roca i Joaquín Lepiani.

Duració: 9'3''

(Còpia en Filmoteca Española).

Quan el camperol és soldat i el soldat és camperol

Altre títol: *Reportatge de les Activitats dels Soldats d'Intendència de la Caserna General de Barcelona*

Producció: P.S.U.C. (Agitació i Propaganda).

Direcció: Cameramans al Servicio de la República.

Fotografia, muntatge i so: Alfonso Gimeno, Albert G. Nicolau, Rafael Roca i Joaquín Lepiani.

Adaptació política, narració i títols: Àngel Estivill.

Duració: 11'20''

(Còpia en Filmoteca Española).

1938:

Las democracias internacionales contra los bombardeos en ciudades abiertas

Producció i direcció: Cameramans al Servicio de la República.

Guió, fotografia, muntatge i so: Alfonso Gimeno, Albert G. Nicolau, Joaquín Lepiani i Ramiro Aragonés.

Rodatge: Ginebra, París i Toulouse.

Distribució: Consejo Obrero de CIFESA.

Còpia incompleta en Filmoteca Española (9'6'').

Mujeres trabajadoras

Producció: P.S.U.C.

Sense dades tècniques.

Duració: 10 minuts, aproximadament.

(Còpia desapareguda).

JOSEP MARIA CAPARRÓS LERA (1943) és Professor Titular d'Història Contemporània i Cinema de la Universitat de Barcelona. Director del Centre d'Investigacions Film-Història, és tanmateix autor de quatre llibres sobre el cinema de la Segona República i la Guerra Civil espanyola, a més de nombrosos articles i treballs de recerca sobre aquest període, publicats en revistes especialitzades o presentats en congressos internacionals.